

Influence of Banat Subdialects on Romanian Novel of Voivodina

L'influence du sous-dialecte du Banat sur le roman roumain de Voïvodine

Influența subdialectului bănățean asupra romanului românesc din Voivodina

Virginia POPOVIĆ

Universitatea din Novi Sad, Serbia, Facultatea de Filosofie,
Departamentul de Românică,

E-mail: popovic.virdjinija@gmail.com, virginiapopovic@yahoo.com

Abstract

Literary language used in Voivodina, in relation to the literary language spoken in Romania, has its specificity due to dialectal base and the conditions under which formed. It is divided into regions and includes local and regional lexical features, and idioms commonly used by locals. Writers of Voivodina originating from different Romanian dialects presented in this space and the specifics of the language broadly occupied linguist Radu Flora. This research shows that the Romanian population from Banat is based on the three dialectal layers: Banat, Oltenia and Ardeal. In Transylvanian villages, dialect spoken by population is closer to Romanian literary language than the one used in authentic villages from Banat. Therefore, the language of artistic works, used by writers in Voivodina is not uniform, it differs depending on the writer's origin. This paper draws attention towards possible division of the novels in Voivodina, depending on the period of publication: the traditional, neotraditional and modern novel (this includes so-called "turning point" for modernism), explaining the language facts used in these novels.

Résumé

La langue littéraire utilisée en Voïvodine, en relation avec la langue littéraire parlée en Roumanie, a sa spécificité due à la base dialectale et aux conditions dans lesquelles elle se forme. Elle est divisée en régions et comprend des particularités lexicales locales, régionales, et des expressions idiomatiques communément utilisées par les habitants. Les écrivains de Voïvodine proviennent de différents dialectes roumains présents sur cet espace. De ces particularités de la langue s'est occupé largement le linguiste Radu Flora. Il a montré dans ses études que la population roumaine du Banat a à sa base trois niveaux dialectaux : l'un du Banat, un autre d'Olténie et un autre encore de Transylvanie. Dans les villages d'origine transylvaine, le dialecte parlé par la population est plus proche de la langue littéraire que celui parlé par la population des villages authentiquement du Banat. De ce fait, la langue des œuvres artistiques utilisée par les écrivains de Voïvodine n'est pas unitaire et varie en fonction du milieu dont provient chaque écrivain. Dans le présent article est proposée une division possible du roman roumain de Voïvodine, selon la période d'émergence, en roman traditionaliste, néo-traditionaliste et moderniste (incluant aussi ce que l'on appelle le « tournant » vers le modernisme), expliquant ainsi les faits de langue utilisés dans ces romans.

Rezumat

Limba literară folosită în Voivodina, în raport cu limba literară vorbită în România, își are specificul ei datorită bazei dialectale și condițiilor în care se formează. Ea este împărțită pe regiuni și cuprinde particularități lexicale locale, regionale și expresii idiomatice folosite frecvent de localnici. Scriitorii din Voivodina provin din diferite graiuri românești prezente în acest spațiu iar despre aceste particularități ale limbii s-a ocupat mai pe larg lingvistul Radu Flora care arată în aceste cercetări că populația românească din Banat are la bază trei straturi dialectale: unul bănățean, altul ardelenesc și altul oltenesc. În satele de origine ardelenescă, graiul pe care îl vorbește populația este mai aproape de limba literară decât acela pe care îl vorbește populația din satele autentic bănățenești. De aceea, limba operelor artistice, folosită de scriitorii din Voivodina nu este unitară, ea se deosebește în dependență de mediul din care provine scriitorul. În această lucrare se face o posibilă împărțire a romanului din Voivodina în dependență de perioada apariției, în roman tradiționalist, neotradiționalist și modernist (aici intră și așa-zisa „cotitură” spre modernism) și în această măsură se explică faptele de limbă folosite în aceste romane.

Key words: *subdialects from Banat, Romanian novel of Voivodina, Romanian literature, traditionalism, neo-traditionalism, modernism*

Mots-clés: *sous-dialectes du Banat, roman roumain de Voïvodine, littérature roumaine, traditionalisme, néo-traditionalisme, modernisme*

Cuvinte cheie: *subdialectul bănățean, romanul românesc din Voivodina, literatura română, tradiționalism, neotradiționalism, modernism*

Literatura română din Voivodina se manifestă în afara spațiului limbii materne, valorile ei fiind recunoscute și apreciate, atât în România cât și în spațiul lingvistic nematern. În acest spațiu care ține de zona balcanică, „zguduită de înverșunate conflicte etnice, de un pronunțat naționalism” [1], producția literară se face cu nuanțe timide iar scrisul românesc din Banatul sârbesc, în raport cu limba literară vorbită în România, își are specificul lui datorită bazei dialectale și condițiile în care se formează. Limba vorbită în acest spațiu este împărțită pe regiuni și cuprinde particularități lexicale locale, regionale și expresii idiomatice folosite frecvent de localnici. Vorbitorul de limba română din Voivodina depinde de mediul căruia îi aparține, de regiunea lui de origine, de formația cultural-profesională a acestuia și de contactele sale culturale. Mediul urban și mediul rural au un rol enorm și o mare influență asupra limbii literare din Voivodina. Având în vedere că majoritatea scriitorilor din Voivodina provin de la sat, în mediul căruia limba literară se confruntă la tot pasul cu graiul bănățean. Acest fenomen este foarte înrădăcinat la scriitorii de limba română din Voivodina și se referă mai ales la faptele de natură fonetică și la lexic. „Opoziția pe care o întâmpină limba literară în mediul rural este accentuată de faptul că graiul bănățean prezintă deosebiri simțitoare față de limba literară, având un sistem vocalic și consonantic mult mai complex decât celelalte graiuri ale limbii române” [2]. Scriitorii din Voivodina provin din diferite graiuri românești prezente în acest spațiu iar despre aceste particularități ale limbii s-a ocupat mai pe larg lingvistul Radu Flora care arată în aceste cercetări că populația românească din Banat are la bază trei straturi dialectale: unul bănățean, altul ardelenesc și altul oltenesc. În satele de origine ardelenescă, graiul pe care îl vorbește populația este mai aproape de limba literară decât acela pe care îl vorbește populația din satele autentic bănățenești. De aceea, limba operelor artistice folosită de scriitorii din Voivodina nu este unitară, ea se deosebește în dependență de mediul din care provine scriitorul. „Măsura și modul în care scriitorii de limba română din Voivodina contribuie la îmbogățirea și dezvoltarea limbii române literare de la noi ar putea alcătui subiectul unui studiu deosebit de interesant [în care] s-ar putea cerceta în ce măsură și proporție limba acestor scriitori este tributară graiurilor românești din Voivodina” [3].

În Voivodina se dezvoltă „pe cont propriu” o literatură, izolată de România în primele decenii, care „a tins continuu să se sincronizeze cu fenomenul general românesc” [4] și să țină pasul

cu totul ce se petrecea în literatura sârbă, construindu-și propria individualitate și originalitate. Primele încercări de scriere românească în Voivodina erau niște versuri timide în ziarul informativ-politic și cultural *Nădejdea* semnate de prima generație de scriitori, fondatori ai literaturii române din Banatul iugoslav: Ion Bălan, Mihai Avramescu, Vasko Popa și câteva încercări literare de a scrie piese de teatru pentru necesitățile societăților culturale de la începutul secolului XX.

Romanul românesc în Voivodina s-a dezvoltat mai întâi pe linie tradiționalistă, scriitorii provenind din mediul rural ceea se poate vedea prin lexic, topică, onomastica personajelor și prin influența limbii sârbe asupra limbii vorbite în Voivodina. Reconstituirea mediului evocat în romanul de expresie românească din Voivodina, „la nivel lingvistic, se face prin clasicul apel la un limbaj regional, aparținând dialectului bănățean în primul rând, dar se identifică un număr destul de mare de contaminări cu limbile mediului, în special cu sârba și germana” [5]. Pe când în poezie se produc deschideri către o poezie actuală, către un limbaj poetic modern, neoavangardist, atingând, prin câteva voci inconfundabile pragul de sus al liricii românești actuale, în roman se produce o criză. Așa cum spune Eugen Simion în *Lettre internationale*, nr. 18, 1996 că „starea de criză este favorabilă romanului, eterna lui fugă de modele”, așa s-a întâmplat și cu romanul din Voivodina. Până în anii cincizeci ai secolului trecut nu s-a publicat niciun roman, sau măcar fragmente de roman care s-ar putea pune ca punct sau model de plecare pentru romanul de mai târziu din Voivodina. Istoricii literari care s-au ocupat de literatura de expresie românească din spațiul iugoslav, Radu Flora, Ștefan N. Popa, Catinca Agache, Ionela Mengher, Carmen Dărăbuș și Virginia Popović au constatat (pornind de la numărul de volume de proză publicate la Casa de Presă și Editura *Libertatea* din Panciova, dar și de la lucrările de proză publicate în paginile reviste *Lumina*) că primele fragmente de roman publicate în Voivodina sunt *O zi însemnată* (revista *Lumina*, 1952-1953); *Fata cu ochii mirați* (în revista *Lumina*, nr. 4, 1973; *Ulmii de la răspântie* (în *Lumina*, nr. 2, 1997) de Miu Mărgineanu. Autorul în aceste prime romane descrie viața și mediul liceal din perioada interbelică iar personajele principale din roman fac parte din acel grup de tineri care pledează pentru afirmarea originalității românilor din fostul regat iugoslav, pornind de la o viziune sămănătorist-tradiționalistă. Viața patriarhală a satului românesc bănățean este redată prin detalii etnografice și prin lexic regional amestecat cu sârbisme. O cronică mult mai reușită a societății românești rurale se pot considera romanele *Tinerețe frântă* (1953) și *Mesajul* (1971), autorul fiind Mihai Avramescu care introduce cu succes elemente de psihanaliză, dar nu se îndepărtează foarte mult de romanul tradițional. „Prin compoziție, prin lumea personajelor, prin poziția lor socială, prin comportamentul, mentalitatea lor, romanul ne trimite direct la capodopera romanului realist românesc *Ion* de Liviu Rebreanu. Ca și *Ion*, în *Tinerețe frântă* personajul principal se lasă pradă «glasului pământului».” [6]. În primul roman, autorul oferă o imagine a mediului specific rural bănățean înainte de război, în cel de-al doilea (*Mesajul*), „aduce în prim plan momente din existența unui intelectual” [7]. Autorul utilizează o limbă literară fluentă, „care conferă o notă de prospețime și autenticitate a textului” [8]. Mihai Avramescu a realizat o cronică a societății rurale românești din perioada interbelică, pe modelul rebreanian al romanului realist, reprezentând pentru cititorul din Voivodina ani în șir o revelație, drumul afirmării epicului în literatura română postbelică din Voivodina, și dacă merge spre o sincronizare cu proza românească a generației cincizeciste din România, nu este prea roditor, romanul înregistrează doar pe alocuri succese demne de amintit. Realitatea socială evocată în literatura voivodineană de limba română, în special în ceea ce privește proza, este una preponderent rurală, cu câteva incursiuni în urban, dat fiind faptul că mediul istoric dominant al comunității românești de aici este cel al satului. Apariția romanelor lui Miu Mărgineanu și Mihai Avramescu se poate considera prima treaptă în ascensiunea romanului românesc din Voivodina.

Al doilea moment important în istoria romanului românesc din spațiul iugoslav și în evoluția literaturii din Voivodina este considerată apariția romanelor neotradiționaliste ale lui Florin Ursulescu și Miodrag Miloș. Cel dintâi scriitor, care, în primul rând se afirmă ca jurnalist și memorialist, a scris două romane *Peisaj cu nuci* și *Sfârșit de vară*, unde se încheagă o succesiune de portrete care compune, în manieră neotradiționalistă, o parte din problematica lumii rurale, în

special din Banatul sârbesc central, de după colectivizarea agriculturii. Romanele scrise într-o limbă literară cursivă, aduc o prospețime cititorului, „Florin Ursulescu mânuiește o limbă literară românească curată și atent nuanțată” [9], scoțând în prim plan o poveste de dragoste, grațiile feminine și noțiunea de cuplu de îndrăgostiți, ca personaje centrale ale acestor romane. Scriitorul este apreciat de Mircea Tomuș în *România Literară* (nr. 38, 21.septr. 1989) care remarcă tablourile în mișcare zugrăvite cu meșteșug, în care „se conturează, în cea mai bună tradiție a prozei rurale, mișcări sufletești și morale pe diferite trepte de intensitate”. Lipsit de introspecții psihologice profunde și de substanță adâncă dramatică, cel de-al doilea roman *Sfârșit de vară*, continuând firul epic din romanul anterior și zugrăvind satul românesc bănățean în alte ipostaze, este scris într-un limbaj fluid, lăsând „impresia de modernitate” [10]. Dacă în primul roman, *Peisaj cu nuci*, referirile la cooperativizare sunt extrem de vagi, în cel de-al doilea autorul face referiri directe la modalitățile agresive de convingere a populației.

Miodrag Miloș se poate considera inițiatorul romanului ciclu în literatura de expresie românească din Voivodina. A scris ciclul *Râulenilor* (în trei părți, mai întâi publicate în revista *Lumina* (nr. 10/1983, 11-12/ 1983 și nr. 1/ 1984), în care, la fel ca și ceilalți scriitori din generația sa, cultiva proză de inspirație rurală, cu momente de autenticitate istorico-socială. Romanele cronice *Încercarea de a zbură* (1988) și *Calea scorpionilor* (1989) dar mai ales romanul *Vânt de răsărit* (1996), sunt considerate de unii istorici literari „cele mai reușite construcții epice românești din spațiul Voivodinei” [11]. Romanele surprind fapte istorice la care autorul a fost martor, dar și situația politică și socială din acea vreme. Romanele sale, „realiste și istorice, înscrise în noul tradiționalism [...], excelează prin: formula românească a cronicii, lipsa mistificărilor, evitarea capcanelor sociologizării, autenticitate, tehnica aducerilor-aminte, suplețea și dinamismul narațiunii, vocea autorului prezentă în punctarea adevărului istoric” [12].

Un al treilea moment important în clădirea istoriei romanului voivodinean înainte de apariția primelor romane moderne, este încercarea de modernizare a limbajului bănățean iar apariția romanelor lui Traian Doban și Radu Flora este ultima „cotitură” spre modernism. La Editura Libertatea, unde sunt publicate aproape toate romanele din această perioadă în Voivodina, apar și romanele *Pierduți în vijelii* (1985) și *Mireasma iluziilor* (1989) care sunt criticate că ar fi pline de apeluri frecvente la ideologic, inscrindu-se totuși prin dramatism și forța evocării, construcția personajelor, conturarea atmosferei specifice acelei perioade. Pe când în primul roman acțiunea se desfășoară la sat, în perioada ocupației naziste, în cel de-al doilea, acțiunea este transferată în mediul urban asociat cu toată problematica de atunci: colectivizarea, stalinismul impus, națioanlizarea, situația minoritarului. Tehnica povestirii în ramă, în care mai multe narațiuni de sine stătătoare se încadrează într-o altă narațiune mai amplă, este des folosită de Traian Doban iar frazarea deschiderii cu material lingvistic care include mai rar bănățenisme, dar în care predomină cuvinte în limba germană, sârbisme sau expresii în limba rusă, înțelegem intenția autorului de a „intelectualiza” limbajul bănățean, „ceea ce alunecă spre artificialitatea autenticului” [13]. Radu Flora, prin romanele *Crucea, Când vine primăvara* (1970) și prin trilogia compusă din romanele *Capcana* (1978), *Vârtejul* (1980) și *Zidul* (1983) „reconstituie, din fragmente, mediul multicultural al Voivodinei din prima parte a secolului XX, în special al Banatului sârbesc, prin țesătura de constructe sociale, personajele apar cu antroponomastică simbolică, ce face legătura cu antroponomia spațiului evocat, partea voivodineană a Câmpiei Panonice” [14]. Prin aceste romane, Radu Flora realizează „o frescă socială a panoramei bănățene interbelice și postbelice, în care se poate vedea atmosfera politică, educația școlară, problema națională în Regat, patriarhalismul și frământările satelor bănățene din Iugoslavia” [15]. Scriitorul folosește fraze scurte, fiecare cuvânt fiind plin de greutate, propoziții lui sunt eliptice care obosesc cititorul, „narațiunea curge sacadat, în salturi scurte, repetate și se bazează mai mult pe sugestie decât pe epică” [16]. Unii cercetători ai romanului lui Radu Flora vorbesc despre tehnica narativă a autorului care „se bazează pe alternanța temporală: dacă în *Vârtejul* alternează experiența de soldat cu cea profesională și sentimentală, în *Capcana* rupturile temporale pun în aceeași oglindă cu fețe diferite viața de elev și cea a primilor ani de muncă, iar în *Zidul* sunt generate de *flash-backurile* din primele experiențe profesionale în

raport cu cea prezentă. Trilogia se transformă într-un bildungsroman al devenirii” [17]. Fiind după profesie lingvist, cunoștințele sale de limbă le aplică în scrierea romanelor, folosind deseori diferite dialecte, regionalisme, jargoane, limbaje criptice sau argouri iar lexical bănățean și calcurile lingvistice îi ajută la prezentarea culorii locale. Lingvista Lia Magdu vorbește despre unele particularități individuale prin care Radu Flora se distinge în literatură română din Voivodina: claritate, oralitate, juxtapunere și prezența construcțiilor elipice.

Primele încercări de modernizare a romanului în literatura de limba română din Voivodina se pot vedea în romanele *Săptămâna* (1976) de Costa Toader și *Noapte de hârtie* (1971) de Slavco Almăjan în care limbajul devine unul eliberat de regionalisme, mai cu seamă de bănățenisme și sârbisme, autorii apelând la un limbaj nou, presărat de cuvinte străine, sub influența mass-media. Apar unele specii noi de romane, predominând romanul intelectualului strămutat în mediul urban, unde se stabilește primind posturi însemnate în firme de modă sau tehnică. *Noaptea de hârtie*, un roman-eseu „axat pe simboluri, idei și întrebări” [18], un „pseudo-roman” și o meditație a eului naratorului „asupra condiției existenței și creației asupra robotizării individului” [19] aduce în fața cititorului personaje bizare, o descriere a unui cotidian violent și banal unde omul devine mașina timpului, iar sentimentele sale și stările de neliniște care izbucnesc din subconștientul lui ca și fanteziile erotice descoperă pe acest om în peramnentă căutare a realului. Expresia lingvistică a romanului lui Slavco Almăjan este la nivelul limbii standard, pe alocuri păstrând specificul limbii române din Voivodina presărat cu calcuri lingvistice după limba sârbă.

Mai târziu, în Voivodina apare romanul care avansează semnificativ spre teritoriul vieții familiale, romanul de familie care prin un limbaj elocvent și cursiv, se înscrie în circuitul literar din această zonă. Acest roman se poate considera și un roman de dragoste, în care neologismele englezești și expresiile în limba engleză din lumea muzicii, modei, din limbajul uzual al unei lumi moderne și mondene, se pot întâlni în fiecare capitol al acestor romane și ocupă, la rândul lor, un loc special. Eroii din ultimele romane apărute în Voivodina trăiesc adesea în „planuri duble” și în lumi paralele, viața de acum și viața din trecut. Ingeniozitatea prozatorului este de a manevra astfel epicul, evenimentele și comportamentele umane, încât să sugereze într-adevar apartenența acestora la mai multe lumi. Arta subtilă a autorilor este de a ne menține mereu pe muchia subțire, aproape invizibilă, dintre *a ști* și *a nu ști*, dintre explicabil și inexplicabil, dintre real și vis, dintre posibil și imposibil, într-o proză de rafinate dozaje, asociind expert livrescul și puterea de descriere realistă, poezia și psihologia.

*Lucrarea este realizată în cadrul proiectului *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, nr. proiect 178002, finanțat de Ministerul de Educație și Știință din Serbia.

Referințe

- [1] Agache, Catinca 2010, *Literatura română din Voivodina*, Pancevo, Libertatea, p. V
- [2] Magdu, Lia 1976, *Abateri de la normele limbii literare (practicată la noi în Voivodina)*, apud *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina*, Vol. III, p. 158.
- [3] Magdu, Lia 1976, *Abateri de la normele limbii literare (practicată la noi în Voivodina)*, apud *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina*, Vol. III, p. 159.
- [4] Agache, Catinca 2010, *Literatura română din Voivodina*, Pancevo, Libertatea, p. 27-28.
- [5] Dărăbuș, Carmen, Virginia Popović, 2012, *Literatura de limba română din Serbia și antropologia culturală*. Novi Sad, Fond Europa, Cluj-Napoca: Risoprint, p. 38.
- [6] Mengher, Ionela, 2000, *Lumina: (1947-1997): studiu monographic*, Editura Libertatea, Pancevo, 178.
- [7] Agache, Catinca 2010, *Literatura română din Voivodina*, Pancevo, Libertatea, p. 113.
- [8] Agache, Catinca 2010, *Literatura română din Voivodina*, Pancevo, Libertatea, p. 113.
- [9] Popa, Ștefan N., 1997, *O istorie a literaturii române din Voivodina*. Panciova, Editura Libertatea, 283.
- [10] Agache, Catinca 2010, *Literatura română din Voivodina*, Pancevo, Libertatea, p. 127.

- [11] Agache, Catinca 2010, *Literatura română din Voivodina*, Pancevo, Libertatea, p. 183.
- [12] Agache, Catinca 2010, *Literatura română din Voivodina*, Pancevo, Libertatea, p. 184.
- [13] Popa, Ștefan N., 1997, *O istorie a literaturii române din Voivodina*. Panciova, Editura Libertatea, 130.
- [14] Dărăbuș, Carmen, Virginia Popović, 2012, *Literatura de limba română din Serbia și antropologia culturală*. Novi Sad, Fond Europa, Cluj-Napoca: Risoprint, p. 13.
- [15] Juică, Brândușa, 2012, *La confluența a două culturi literatură română din Voivodina: (1945-1989)*, Zrenianin: ICRV [i. e.] Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina, 102.
- [16] Popa, Ștefan N., 1997, *O istorie a literaturii române din Voivodina*. Panciova, Editura Libertatea, p. 84.
- [17] Dărăbuș, Carmen, Virginia Popović, 2012, *Literatura de limba română din Serbia și antropologia culturală*. Novi Sad, Fond Europa, Cluj-Napoca: Risoprint, p. 13.
- [18] Agache, Catinca 2010, *Literatura română din Voivodina*, Pancevo, Libertatea, p. 215.
- [19] Agache, Catinca 2010, *Literatura română din Voivodina*, Pancevo, Libertatea, p. 215.